

2016

ILUNPETIK ARGITARA

**Maialen Apezetxea Lujanbio
(HERNANI 2016)**

Maiz entzun ohi dugu emakumeok orain gutxi hasi garela lanean. Baina hori horrela al da? Jarri al gara inoiz pentsatzen gure ama eta amonek zer nolako lanak, eta zein baldintzatan egiten zituzten? Eta zeri deitzen diogun lana?

Berdintasun Kontseiluak eta Udal Berdintasun Arloak, emakumeek historian izan duten lekua eta zereginak ezagutu eta aitortzeko helburuz, hainbat ikerketa beka jarri dituzte martxan azken urteotan. Argitaratu den “Ilunpetik argitara. Emakume langileak iruditan. Hernani 1939-1975” azken ikerlan honen xehetasunak azalduko dira ondorengo lerroetan.

Liburu bilakatu den ikerlan honen helburua izan da, izenburuak berak dioen moduan, ilunpean zegoen errealtate bat argitara ateratzea. Kasu honetan, Frankismo garaian (1939-1975) emakumeek lan eremuan egin duten ekarpena jaso nahi izan da ahoz eta irudiz, emakumei eurei ahotsa emanaz eta Hernaniko historia osatu nahian.

Ikerlan honen ezaugarri garrantzitsuenetako bat da “lan” kontzeptuaren inguruko ikuspegi zabala eta konplexua hautatu izana. Izan ere, sarritan, lana enpleguarekin nahasten dugu; badirudi lana etxetik kanpo eta diruaren truke egiten den hori dela. Baina lana hori baino askoz gehiago da; etxe barruan eta ordainsaririk gabe egiten direnak ere, zaintza eta etxeko lanak kasu, lana baitira. Horrexegatik ikerketa honetan lan alor ezberdinak aukeratzean, lanaren ikuspegi zabala hartu da ardatz. Horren isla dira testu honetan biltzen diren lan arlo, enplegu eta eginbehar ezberdinak (industria, merkataritza, ostalaritzari loturikoak baina baita baserri eta etxeari loturikoak ere); emakumeek denetan parte hartu baitute, denetan ekarpena eginez.

Testuinguruari dagokionez, garai honetan hernaniarren bizitzetan aldaketa handiak eman ziren. Frankismo garaia zen, diktadura aldia, gerra ondorena: debekuak, errepresioa... Garai gogorak izan ziren. Demografikoki ere Hernaniren itxura aldatuz joan zen, industria-lantegi asko zabaldu ziren; eta inguruko herrietatik, nahiz Espainiatik ere, jende asko etorri zen lanera. Populazioa laukoiztu egin zen denbora gutxian; eta, beraz, honek beste hainbat arazo ekarri zituen: etxebizitza eta azpiegitura falta, identitateen arteko talka, aurretik zeuden baloreetan aldaketa sakonak...

“Con siete años vino la guerra... nos fuimos a Francia. Allí estuvimos dos años, y bueno nos toco de todo. Hicimos travesías en barco de aquí para allí; primero a Francia, luego volvimos a Bilbao, porque mi aita estaba en Bilbao ejerciendo... Luego ya nos volvimos a Hernani”.
(Loli).

Emakumeen kasuan, bereziki azpimarratu behar da Francoren erregimenarentzat emakumea azpitik zegoen izakia zela; ez jendarte, eta ez politikan lekurik ez zuena; eta, beraz, etxekoandre eta ama izatera bideratua zegoen. Gizonen menpe egon behar zuten (lehenengo aitaren menpe eta, ondoren, senarraren menpe), eta beren helburua “etxeko aingeruak” izatea zen: ama onak eta etxekoandreak. Hori lortzeko, hainbat tresna erabili zituen erregimenak; etxetik kanpoko lanak debekatzetik lan pedagogikoa egitera... hori guztia Sección Femenina erakunde frankistaren laguntzaz. Ondorioz, aipaturiko “etxeko aingeruek” emakume idealaren eredia garatu zuten. Hemen horren adibide pare bat:

“A través de toda la vida, la misión de la mujer es servir. Cuando Dios hizo el primer hombre, pensó: No es bueno que el hombre este solo. Y formó a la mujer para su ayuda y compañía, y para que sirviera de madre. La primera idea de Dios fue el hombre. Pensó en la mujer después, como un complemento necesario, esto es, como algo útil”.

(Formación Político-social del primer curso de Bachillerato, 1963. Régimen Franquista).

“En especial prohibirá el trabajo nocturno de las mujeres y niños, regulara el trabajo a domicilio y libertad a la mujer casada del taller y de la fábrica”.

(Fuero del Trabajo, 1938)

Hala ere, ideologia eta eredu honek ez zuen eragin maila berbera izan jendarte klase guztietan. Horren isla da, adibidez, frankoren erregimenak bultzatutako hainbat legeren gainetik, emakume askok etxetik kanpoko lanak egiten jarraitu zutelako, bizirauteko beharrezkoa baitzuten.

Ondoren, hainbat arlotan lan egindako emakumeen bizipenak eta argazkiak jaso dira, liburuaren oinarri direnak.

Falangistak, guardia zibilak eta bando nazionaleko kideak Hernanin desfilatzen, San Juan Bataiatzailea elizan izandako ekitaldi erlijioso bukatu ostean, 1936an (arg.; KUTXA Fototeka).

INDUSTRIA

Industriako lana gizonezkoen atxikitzen bazitzairen ere, guda aurretik, eta ondoren, emakumeek industrian lan eskerga egin dute. Euskal Herrian, eta baita Hernanin ere, sekulako garapen industrialak eman zen; hainbat lantegi zeuden bertan kokaturik, gerra aurretik, eta baita gerra ondoren ere. Hauek, horietako batzuk: Zikuñaga eta Papelera del Norte paper fabrikak; Policloro S.A., Electroquímica de HERNANI, Denak bat, Transpacar S.A., Orbegozo y Cia... Beraz, eskulana behar zen. Hernanik immigrazio tasa handiak jaso zituen, baina gerra ondorenak utzitako egoera krudela medio (erbestera tuak, hilak...) familia asko oso egoera larrian geratu ziren, eta lan egin beharra zuten, nola edo hala. Industria izan zen askoren hautua, aipaturiko garapen industrialak medio; emakumeak ere kontratatu ziren. Hala ere, sexuan oinarritutako lan banaketa ematen zen, Frankismoak bultzaturiko arrazoi biologikoen jarraikiz. Emakumeek soldata baxuagoak jasotzen zituzten, eta lan baldintza kaskarragoak zituzten. Orokorrean euren lanek prestigio txikiagoa zuten. Hezkuntza sistematik ere sistematikoki kanporaturik zauden; ez zuten garapen profesionalerako aukerarik izaten; eta beraz, nagusiki lan kualifikatu gabeak egiten zituzten. Hona hemen garaiko emakumeen hainbat bizipen:

Papelera del Norte fabrikaren inaugurazioa; autoritateak lantegia ikusten, tartean bi emakume lanean.

“Así que a la escuela nada... fui hasta los trece, ja los trece ya kito, a trabajar! Me pusieron un banquito porque no llegaba a la plancha, y allí estuve hasta que me pude defender yo”.

(Loli)

“Con trece años empecé en la galletera, íbamos cantando y nos dicen, ¿queréis venir a trabajar? ¡Jolín que sí! Al día siguiente a trabajar... Estuve poco tiempo, luego nos fuimos a coser a Carrero, nos gustaba más”

(Carolina)

“Aitak fabrikan itten zun lana, almidoian fabrikatan ta aita hil zanian (1937), nik hasi izandu nun hamazazpi urte nitula. Hogeita hamahiru urte arte ibili nitzan fabrikan, ezkondu arte. Ez zituzten emakume ezkonduak admititzen fabrikan”.

(Ixabel)

REMY almidoi fabrikaren kanpoaldea: Carmen Etxezarreta Genua, Manolo Olano Garayar, Xilberio Ezeiza, Inaxi Ruiz eta Benita.

“Las condiciones no eran igual para hombres y para mujeres en la fábrica, para nada: trabajo específico de la mujer, trabajo específico del hombre. Electricistas, mecánicos, todos esos se contemplaban absolutamente de hombres, las maquinas absolutamente de hombres, y mujeres más o menos (...) O sea otra categoría, tenía otro prestigio el trabajo de los hombres... Y hoy en día, posterior que he trabajado en la limpieza, todavía”.

(Maite)

BASERRIA

Baserriak, bere baitan, berezitasun batzuk ditu beste esparruekiko; etxea eta lantokia bat izatea, ekonomia formalarekiko harreman txikiagoa izatea (soldatarik ez, eta diru sarrerak produktuen komertzializazioaren baitan), garraiobideak mugatuagoak eta distantzia/denbora handiagoak behar izatea (ba-

serrien artean alde nabarmenak bazeuden ere), lana kanpoan ere egin behar izatea (eguraldiaren eta urtaroen eragina) eta lana “lotua” izatea (animaliekin eta produktu freskoekin lan egitearen ondorioz), esaterako. Era berean, guda ondorengo Frankismo hartan, eguneroko elikadura bermaturik izateko aukera handiagoa zuten, estatuak baserrietan eta baserri auzoetan eragiteko aukera gutxiago izan baitzuen, eta euskararen transmisioa eta erabilera mantendu ziren, besteak beste. Jendarteko beste esparru guztietan bezalaxe, Frankismoaren eragin handiagorekin eta txikiagorekin, aurretik eta ondoren, gizon eta emakumeen artean sortutako desorekak nabariak dira, baita baserrian ere. Sexuen arteko lan banaketa, aisialdiaren erabilera desorekatua, maio-

Bertxako merkatua (arg.: KUTXA Fototeka).

razkoa edota harreman sozialak, horren lekuko dira.

“Ni amakin jutenintzan; ama berdurak saltzen gelditzen zan ta ni esnia partitzea, 6 litroko marmitekin etxez etxe, ta geo bueltan Astiarra eskola”.

(Ereñotzuarrak)

“Tranbiaino juteko astuan ordubete; goizeko seiak laurden gutxi jaiki eta... Beti izaten nun inbidi bat zortizak arte lo itekua; ezintzan! Baño ayatu zait e!”

(Ereñotzuarrak)

“Baserrin ne amak eta jende askok behiak bildu ta dana, baino ne amak, esaten zuten ne ahizpak, etziotela beiñe utzi ez segan... Ez ikas-teko segan ta ezta behiak biltzen e! Zeatikan bestela gizonak feria jun ta etziala etortzen”.

(Arantxa)

“Baserrikok goseik ez genun pasa. Bestelakoko behar genitunen Donostia jun ta kanbiatu itten ginuzen. Arrautzak saldu ta sardin zaharrak hartu, atuna...Ogia genunian bokadiyuan atuna ta maihonesa jaten ginun”.

(Ereñotzuarrak)

“Gure etxian emakumiak eman bihar du etxe-ko martxa, bestela alperrik da gizonak lana itia ez bakizu ondo administratzen. Ganadua, o holako zerbait zanian, pues hau ingo deu hola, hoi ya gizonana zan”.

(Arantxa)

Inaxi Urkizu Altuna, eta Estebantxo eta Eulalitxo (1962an, “Mallus” inguruan).

ETXEA

Erregimen Frankistarentzat etxea andrazkoen tenplua zen, eta emakumea bertako aingerua. Ideia hau tradizionalismo katolikoan, eta biologian oinarritzen zen; emakumezko eta gizonezkoen arteko ezberdintasun biologikoak oinarrian jarritz, emakumeek ama izatera mugatu behar zutela defendatzen zuen, bestelako alor ekonomiko, juridiko edota sozialetatik kanpo utziaz. Etxetik kanpo lan egin ala ez, emakumeak ziren etxe barruko kideen zaintzaz eta bertako lanez arduratu zirenak. Eztabaidagai jartzen ez zen gaia zen emakumeari zegozkiola lan horiek egitea, emakume izanagatik soilik, guztiz normalizatuak eta naturalizatuak egonik ardura hauek. Mota askotako jarduerak egiten ziren etxeetan: elikagaiak eskuratu, familia guztiarentzat egun osoko otorduak prestatu eta, ondoren, guztien harrikoa egin; arropak garbitu, lehortu eta lisatu; haurrak izan eta

horieta arduratu; adineko pertsonen, gaixoen edota menpekotasunen bat zutenez arduratu; arropak egin eta josi; etxea txukundu; etxe ondoan lurrak izanez gero, baratzak zaindu eta berdurak jaso... hori guztia ikergai den garaian zeuden baliabideak kon-tuan izanik. Lan hauek aldiz, ez ziren lantzat har-tzen; ez zuten ez balio ez prestigiorik, ez erretirorik, ezta soldatarik ere.

Manuela eta Maria Agirre Zugasti, eta Luis Antonipo Lizeaga Agirre (Bezkitas baserria).

“Etxeko lana gogorra da, inork ez du aprezia-tzen (...) nik ez banizuke jarriko, nik ez banuke arropik munituko, nik ez banuke umeik haziko... in dezagun truk!”

(Ihintza)

“Nik bi anai ni baño zaharraguak di-tut baño etxian beti izan naiz ni, la ma-yor de las chicas esaten dan bezela, eta dana nik in bihar nun: batek miña har-tzen bazun hanketan indiziyua jartzea a don-de la comadrona ni juten nintzan, hamaika hamabi urtekin! Klaro, ne amak lan asko zakan, ta ni negarrez, baño juten nintzan. Ta dena nik inbiar nun, enkarguk ta dena (...) es-kolatik etorri eta oyak in ta dena, txikitatik bai”

(Maritxu)

Consuelo Moya Gascón.

“Yo tenía diez cuando nació el hermano pequeño, a los nueve meses se puso enferma (la ama), y me quedé sola con otro hermano, eso tampoco se me va a olvidar nunca. Vino una tía, y me dijo que me haría cargo de mi hermano, tendría dos años, que vendría la amona a la tarde. Yo no sé lo que le di de comer, cuidar ya sé que le cuide, porque se cago en las escaleras y limpie todo. Y el niño en brazos, y el niño no hacía más que llorar... pasé toda la tarde en Zinkoenea dando vueltas esperando a la amona, y amona no venía, todo el rato llorando... Por fin, llegó a las 6 de la tarde. Venía con un cesto en la cabeza, vendría andando seguramente la pobre, ay... se me abrió el cielo”

(Juani)

Maria Pilar Luanbio Olano, Manoli Olano Garaia, Joaqui Lujanbio Olano, Martin eta Juan Carlos Lujanbio Olano (1967, Sarasketako terrenoan).

“Si a la casa, a los hijos... a coser, a planchar, a limpiar... ama de casa que no me han pagado nunca. Pero sueldo hacía! Ahí sí que deberían de pensar... cuidar de tus hijos en casa es un trabajo bonito, y la vida de la casa es muy bonita, porque puedes atender las cosas mucho mejor, sobre todo a los hijos (...) Que va, no, no se valoraba nada ni ahora tampoco. Eso es un trabajo que no se valora. Ahora, no te ayudaba nunca el marido, si estas en casa... Claro y no se daba cuenta que era mucho trabajo”.

(Dominique)

Mª Kristina Ugalde Mendizabal eta Kristina Korella Ugalde (1967ko uda).

MERKATARITZA

Hernani saltoki ugariko herria izan da. Jadanik 1931. urterako era guztietako komertzioa zegoen herrian: abarketa dendak, bizartegiak, ikaztegiak, aroztegiak, harategiak, drogeriak, mertzeriak, oiha dendak... Hala ere, guztien gaintik janari denak gailentzen ziren. Hauetariko asko aurrera ateratzearen ardura emakumeena izan zen. Gainera, komertzio hauetara eguneroko beharrak asetzera gerturatzen ziren bezero gehienak emakumeak izan ohi ziren; bereziki emakumeei atxikita egon diren jardueri lotutako komertzioak izanik: mertzeria, oiha dendak, ile-apaindegiak... Gizonezkoak gailentzen ziren, ordea, burdindegiak eta aroztegiak bezalako jardueretan. Izan ere, merkataritza alorrean, beste hainbat esparrutan bezala, sexuen arabera lan banaketa

argia zen. Beste jarduera batzuetan, aldiz, bi sexuetako pertsonen elkarrekin egiten zuten lan: ezkon bikoteak, oro har; baina baita bestelako bikoteak ere, aita-alabez osatutakoak, adibidez. Jarduera hauetan pertsonen elkarrekin egiten zuten lan, biltegi eta jendaurreko lan eremuak aldizkatuz.

Peluqueria Juli, 1969: Juli Ayerra Gómez eta Arantza Etxarri (laguntzailea).

Frankismo garaian legedi zorrotza ezarri zitzaizen emakumeei etxera itzularazteko ahaleaginean. Horren adibide izan zen, erregimen frankistak, errepublika garaiko legeak indargabetu eta 1889ko Kode Zibileko hainbat artikulua eta titulu ezarri izana:

Art. 60: *“El marido es el representante de su mujer. Ésta no puede sin su licencia, comparecer en juicio por sí o por medio de procurador...”*

Art. 61: *“Tampoco puede la mujer, sin licencia o poder de su marido, adquirir por título oneroso ni lucrativo, enajenar sus bienes, ni obligarse, sino en los casos y con las limitaciones establecidas por la ley”*.

Mota honetako legedia indarrean, normaltzat joenezake, tailer, denda... gehienak gizonen izenean egotea; nahiz gizon izen horien atzean emakumeak egon (ezkutatuak). Txiki txikitatik atxikitzen zitzaizkien etxeko eta zaintza lanak egiteaz gain, emakume askok, etxetik kanpo ere egin zuten lan, nahiz eta datu ofizialetan langile hauetariko askoren izenak ez ageri.

“Mi padre era peluquero y alpargatero y de ahí empecé, y luego termine haciendo tienda (...). Mi padre hacia alpargatas y yo cosía”

(Felixa)

“Erosten gendun lenteja, garbantzua ta dena zakutan, ta geo iten gendun kilua jarri beharrian hartu gendun genero hobia baño kilo erdika, azukria ta galletak, geo enpaketatzen genitun denda itxi ta geo”

(Mª Angeles)

Ixiar Etxeberria Balerdi, Marina Cuevas Dañobeitia eta Maritxu Almorza Jaunarena, Cuevas farmazia aurrean, 1960 inguruan.

“Teníamos lencería, y entonces las mujeres no iban a comprarle sujetadores y bragas a un hombre, no... eso era así (...) hacía falta estar una mujer”

(Francisca)

“Petxua ematen nion hor atzian, (denda barruko almatzenian) hotza itebazun goien ematen nion petxua umiei, ta ama jaisten zandendara, ta telefonotik “la lejía ¿cuánto es? Tal”

(Mertxe)

“Tuve a mi hija a los dos años de casarme, cuando era chiquitita le engañaba sentadita en la peluquería con una mantita mientras yo trabajada”

(Loli)

Consuelo Moya Gascón eta Mari Cruz Moya Gascón, gozokiz beteriko karroaren atzean (mostradore izango balitz bezala) garaiko Plaza de Españan.

OSTALARITZA

Hernaniko historian oso ugariak izan dira taberna eta sagardotegiak. Taberna eta sagardotegiaren jabeak gizonak ziren, alargunak salbuespen; nahiz eta bertan lan egiten zuten langile asko emakumeak izan. Taberna batzuk txikiteorako izaten ziren soilik; beste batzuek otorduak ere eman ohi zituzten. Jende gehien eguerdi aldean eta arratsaldean, seietatik aurrera ibiltzen zen, gizonak lanetik ateratzen zirenean. Emakumeak ez ziren hain erraz sartzen tabernetan; agian otorduren bat edo beste egitera bai; baina emakumeak txikiteoan ikustea ia ezinezkoa zen Frankismoak iraun zuen urte luzeetan.

Azurmendi taberna, 1960 inguruan: Adeli Erdozia eta Joxe Azurmendi (barra barruan).

Ostalaritzaren esparruak merkataritza alorrarekin antzekotasun ugari ditu; biak ere jendaurreko jardunean oinarritzeaz gain, bezeroekin oso harreman berezia izaten baitzuten. Kasu honetan, ordea, ezberdintasun handi bat zegoen: generoa. Hain zuzen ere, ostalaritzan zebilen bezeroa gizona zen. Esanda dago garai hartan ez zegoela batere ondo ikusia emakumeak tabernetan ibiltzea, eta egitekotan, senarrarekin edo gizon batekin batera egin behar zuten. Tabernak eta sagardotegiak gizonen egunerokotasunean oso presente zeuden, ohitura handia baitzegoen horretarako. Aldiz, barraren beste aldean ez ziren gizonak bakarrik egoten, Hernaniko taberna askotan emakumeek egiten zuten lan; zerbitzatzen, sukaldean, barra atzean... neska gazte asko gurasoei edota bestelako familiakoei laguntzen hasi ziren tabernan lanean, txikitatik ikasiz gerora jardungo zuten lanbidea. Garai hartan hainbat tabernaren jabeek ezin izaten zituzten kanpoko langileak kontratatu (ez baitzen nahikoa diru ateratzen guztientzat); eta, beraz, etxeko edo inguruko neskek "hartzen" zituzten lanerako. Beste batzuek, etxean diru falta egonik, tabernetan bilatzen zuten bizirau-terko modua:

“Laguntzen beti mucho o poco, baina ama gaixo jarri zanen, ordun hartu non la batuta! Tenemos cocinera y yo la que menos se creían que mandaba pero... etxeandria”.

(Joxepa)

“Poteuan? Gizonak bai, emakumezkuak gizonakin juten bazan igandetan e kanpuan, atian onduan geatuko zan emakumia, gizona sartu eta baxo erdi bat hartuko zun”.

(Rosi)

“Y luego por la tarde, cuando terminaba de comer y arreglar un poquito la cocina y eso, me iba a casa, que vivíamos ahí cerca, me iba a casa y hacer cosas de casa, tenía que poner la lavadora, hacer las camas, tenía que limpiar... cuando daban las siete de la tarde, me bajaba otra vez (al bar), tenía que hacer las tortillas. Y cuando sacaba las tortillas, a la barra”.

(Antonia)

Juana Aranburu Oyarzabal eta Anttoni Egaña Aranburu Egaña tabernan.

“Behin emakume bat etorri zan ta: honako aulki honek asko balio al du? Ta zeba, balio al dun? Ez baldin bado oso gaizki etxea eman-goet, aber hola ne gizonak hemen aulki hontan aiña denboa etxian pasatzen dun!”

(Arantxa)

Juli Alberdi, Mª Dolores Peña Iradi eta Mercedes Iradi Cinco-Enea taberna aurrean.

“Haurdun ta gelditzen nintzanen, poner unos vestiditos flojitos para que no te notaran, porque siempre estaba en estado, con esos delantales y así...”

(Joxepa)